

**O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA MATN TAHLILINING METODOLOGIYASI:
SEMANTIK, SINTAKTIK, PRAGMATIK VA STILISTIK YONDASHUVLAR**

Nafasova Yulduz Shuxratovna

Zarmed Universtiteti o'qituvchisi

E-mail: yulduz_development@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilshunosligida matn tahlilining metodologiyasi semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik yondashuvlar bilan bog'liq xususiyatlar ta'rif va qoidalar misollar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Matn tahlili, semantik tahlil, sintaktik tahlil, pragmatik tahlil va stilistik yondashuvlar, leksikologiya, ijtimoiy taraqqiyot.

O'zbek tilshunosligida matn tahlili — tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarida markaziy o'rinni egallaydi. Matnni tahlil qilish, uning ma'nosini chuqur tushunish, tilning imkoniyatlarini anglash va ularni to'g'ri qo'llash — bu o'quvchilarda nafaqat tilshunoslik, balki umumiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Matn tahlilining metodologiyasi semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada matn tahlilining metodologik jihatlari va uning o'quvchilarga ta'siri, tilshunoslikda bu yondashuvlarning qo'llanilishi haqida so'z yuritiladi.

1. Matn tahlilining semantik jihatlari: Semantik tahlil matnning ma'no qatlamlarini, uning mazmunini o'rganishga qaratilgan. O'zbek tilshunosligida semantik tahlil qilish jarayonida matnni analiz qilishda uning asosiy g'oyasini, tasvirlarni, obrazlarni, til vositalarini va ularning kontekstdagi ahamiyatini aniqlash muhimdir. Semantik tahlil, asosan, o'quvchilarga matnning bir nechta ma'no qatlamlarini tushunishga imkon beradi.

Misol: Isajon Sultonning "Ozod" romani matnining semantik tahlilida asar, ijtimoiy adolatsizlik, erkinlik, va inson huquqlari masalalarini ko'taradi. Romanning bosh qahramoni Ozod, o'zining erkinligini topish va jamiyatdagi nohaqlikka qarshi kurashish yo'lida harakat qiladi. Asarda "ozod" so'zi faqat erkinlik ma'nosida emas, balki insonning ichki qarshiligi, jamiyatning nohaqlikka qarshi kurashi sifatida ko'rsatiladi. Bu semantik yondashuv orqali o'quvchi matnning ijtimoiy-mafkuraviy maqsadini anglaydi.

Semantik yondashuvni qo'llashning ahamiyati:

Matnning mohiyatini to'g'ri anglash.

O'quvchilarni nafaqat so'zlarni, balki ularning ma'nolarini chuqur o'rganishga o'rgatish.

Matndagi kontekstual ma'no qatlamlarini aniqlash.

2. Sintaktik tahlil

Sintaktik tahlil matnning grammatik tuzilishini o'rganishga qaratilgan. O'zbek tilida sintaktik tahlil qilishda, gaplar va so'zlarning o'zaro bog'lanishlari, grammatik birliklarning tarkibi, ularning ma'noga ta'siri va matndagi sintaktik tuzilmalarning funksiyasi tahlil qilinadi. Sintaksisni o'rganish matnning tuzilmaviy jihatlari tushunishga yordam beradi, bu esa matnning umumiy ma'nosini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Misol: Isajon Sultonning "Ozod" romanida sintaktik tahlil qilishda, matndagi murakkab va sodda tuzilgan gaplar o'rtasidagi farqni ko'rish mumkin. "Ozod" romanining bir qismida, bosh qahramon Ozodning o'ziga ishonchi, ichki kurashi sintaktik jihatdan uzoq, murakkab gaplar orqali

ifodalangan. "Bu kurash – ularning kelajagi, ularning ozodligi uchun" kabi jumlar romanning asosiy g'oyasini sinxron tarzda aks ettiradi. Ularning sintaktik tuzilishi romanning umumiy tuzilishiga to'g'ri keladi va asosiy maqsadni yoritishga xizmat qiladi.

Sintaktik tahlilning o'quvchilarga ta'siri:

Grammatik tuzilmalarning matnni qanday tashkil etishi va ma'nosini qanday aniqlash.

Matnning mantiqiy va grammatik tarkibidagi o'zgarishlarni tahlil qilish.

O'quvchilarga matnni grammatik jihatdan tahlil qilishga o'rgatish.

3. Pragmatik tahlil

Pragmatik tahlil matnning kontekstual ma'nolarini o'rganishga qaratilgan. Bu metod matnni ijtimoiy, madaniy va tilshunoslik kontekstida tahlil qilishni nazarda tutadi. Matnning pragmatik tahlili, o'quvchilarga tilning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini tushunishga yordam beradi. Pragmatik tahlil matnning qanday maqsadni ko'zlaganini, qanday til vositalari yordamida maqsadga erishilayotganini aniqlashga yordam beradi.

Misol: "Ozod" romanining pragmatik tahlili, asarda Ozodning kurashi va uning o'zini ozod qilish uchun ko'rsatgan harakatlari ijtimoiy kontekstga muvofiq ravishda shakllantirilganini ko'rsatadi. Ozod o'zini qamalgan hayotdan, jamiyatning tizimli inqirozidan ozod qilishni xohlaydi. Roman, aslida, ijtimoiy muammolarga nisbatan yozilgan manifest sifatida qaralishi mumkin. Asar, jahonning barcha jamiyatlaridagi adolatsizlik va erkinlik masalasiga javob qidiradi. Pragmatik tahlil orqali o'quvchi matnning ijtimoiy va siyosiy ahamiyatini anglash imkoniga ega bo'ladi.

Pragmatik tahlilning o'quvchilarga ta'siri:

Matnni ijtimoiy va kontekstual nuqtai nazardan tushunish.

Til vositalarining aniq maqsadga xizmat qilishi.

O'quvchilarga til va kontekstning o'zaro bog'lanishini ko'rsatish.

4. Stilistik tahlil

Stilistik tahlil matnning estetik va badiiy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. O'zbek tilshunosligida stilistik tahlil, matnning til vositalari (so'zlar, frazalarga oid qo'llanmalar, rasmiylashgan va tasvirlangan uslublar) yordamida matnning badiiy ifodasini tushunishga yordam beradi. Stilistik tahlilning asosiy maqsadi — matnni badiiy va estetik jihatdan ko'rsatishdir.

Misol: Isajon Sultonning "Ozod" romanida stilistik tahlil qilishda, asarning badiiy tasvirlari, metaforalari va simvollaridan foydalanish uslubi alohida e'tiborga loyiqdir. Masalan, Ozodning "ozod" bo'lishi jarayoni nafaqat uning tashqi muhitga, balki ichki ruhiy holatiga ham taalluqlidir. Romaning ko'plab tasvirlarida "temir to'r" yoki "sarg'ish dunyo" kabi ifodalar orqali muallif erkinlik va qamovni tasvirlaydi. Bu badiiy tasvirlar romanning o'quvchiga yetkazilayotgan xabarini yanada kuchaytiradi.

Stilistik tahlilning o'quvchilarga ta'siri:

Matndagi estetik jihatlarini tushunish va anglash.

Badiiy tasvirlar va obrazlarni tahlil qilish.

O'quvchilarga badiiy uslubni va til vositalarini o'rganishda yordam berish.

5. O'zbek tilshunosligida matn tahlilining amaliy qo'llanilishi

O'zbek tilshunosligida matn tahlilining metodlari ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega. Matnni semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik yondashuvlar orqali tahlil qilish, o'quvchilarning tilni tushunish va o'zlashtirish darajasini oshiradi. Bu metodlarni o'quvchilarga ta'lim jarayonida qo'llash, ular uchun tilni o'rgatishning samarali yo'lidir.

O'quvchilarga murakkab badiiy matnlarni o'qitishda, matnni bir nechta yondashuvlar asosida tahlil qilish, ularni nafaqat grammatik, balki madaniy va estetik jihatdan tushunishga yordam beradi. Masalan, "Ozod" romani matnini semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik tahlil qilish orqali, o'quvchilar matnning chuqur qatlamlarini anglashlari mumkin. Bu metodlarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, o'quvchilarga nafaqat til, balki inson hayoti va jamiyatdagi o'zgarishlarni tushunishda yordam beradi.

O'zbek tilshunosligida matn tahlilining metodologiyasi o'zining turli jihatlariga qarab matnning yanada chuqurroq tushunilishiga xizmat qiladi. Semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik tahlilning barchasi birgalikda matnni to'liq tushunishga yordam beradi. O'quvchilarga bu metodlarni o'rgatish orqali, biz nafaqat tilni, balki madaniyatni, tarixni va insoniyatni chuqurroq anglash imkoniyatini yaratamiz. Isajon Sultonning "Ozod" romani kabi asarlar matn tahlilining turli metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarga mustahkam bilimlarni taqdim etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Maxmudova, S. A. (2022). The Crisis Of Heroes' Self-Identification In "Oriental" Novels By J. Aldridge. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 2781-2786.
2. Shuhratovna, N. Y. (2024). Kichik hajmdagi matnlar orqali
3. O'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi. *Modern educational system and innovative teaching solutions*, 1(3), 273-276.
4. Махмудова, С. А. (2023, June). Триада «Другой-Свой-Друг» В «Восточных» Романах Дж. Олдриджа. In *E Conference Zone* (Pp. 69-73).
5. **Azimov, A.** (1996). *O'zbek tilining leksikologiyasi* - O'zbek tilidagi so'z boyligi, so'zning semantik va stilistik o'zgarishlari haqida ilmiy tahlil.
6. **Mansurov, A.** (1984). *O'zbek tilining stilistikasi* - O'zbek tilining turli stilistik xususiyatlari, uslubi va uning adabiyotdagi roli.
7. **Usmonov, Sh.** (1991). *O'zbek tilining sintaksisi* - O'zbek tilida jumla tuzilishi, so'zlar o'rtasidagi munosabatlar va sintaktik qoidalar haqida ilmiy tadqiqot.